

BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN İŞÇİLERİMİZİN TÜRKİYE'DEKİ HIZLI ŞEHİRLEŞME HAREKETİNE ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ*

GİRİŞ

Bilindiği gibi, son 40 yıldan beri Türkiye'de hızlı bir iç göç ve şehirleşme hareketi yaşanmaktadır. Şüphesiz bunun çok çeşitli sebepleri vardır. Bu makede, şehirleşmenin kısa bir tanımı yapıldıktan sonra, ilk olarak Türkiye'deki hızlı şehirleşme hareketinde etkili olan faktörler ele alınacak, daha sonra da Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya hâlen bu ülkelerde ikâmet etmekte olan Türk işçilerinin Türkiye'deki şehirleşme hareketine etkileri üzerinde durulacaktır. Makaledeki veriler yurtdışında çalışan işçilerin kısa dönem askerlik hizmetlerini yaptıkları Burdur Er Eğitim Tugay Komutanlığı'nda, Genel Kurmay Başkanlığı'nın özel izniyle 13 Mart-9 Mayıs 1991 tarihleri arasında yapılan anket sonuçlarından elde edilmiştir. Anket, mevcut 3000 asker içinde örnekleme yolu ile seçilen 1000 kişi üzerinde uygulanmıştır. Tesadüfen ankete katılan kişiler arasında 11 ilimizden hiç kimse yer almamıştır. Makale içindeki haritalarda ankete katılmayan iller olarak geçen bu merkezler sırası ile; Ağrı, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mardin, Muş- Siirt, Şırnak ve Van illerimizdir. Yeni kurulan Ardahan, Bartın ve Iğdır illerimiz daha önce dahil oldukları iller içinde yer almaktadırlar.

TÜRKİYEDE ŞEHİRLEŞME

Tanım:

Şehirleşme genel olarak "bir memleket ya da bölgede belli bir süre içinde genel nüfusun herhangi bir kritere göre şehir olarak kabul edilmiş olan yerleşmelerde yaşayan oranının yükselmesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Tümertekin, 1973:1). Bir başka ifade ile "şehir sayısının ve şehirlerde yaşayan nüfusun artması" olan şehirleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye paralel olarak şehir sayısının artması ve şehirlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde şehirlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci olarak da ifade edilmektedir (Kocak, 1983: 6).

(*) 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Bölümü

Günümüzde kırsal ve şehir ayırımında kullanılan en geçerli kriter nüfus miktarıdır. Gerçekten, nüfus kriterinin esas alınması ile yerleşmeleri nüfuslarına göre ayırmak, belli bir nüfus sayısının üzerindeki yerleşme noktalarına şehir, diğerlerine de kırsal yerleşmeleri adını vermek ülkemizde benimsenmiş bir görüştür. Ancak, nüfus sayısına göre yapılan sınıflandırmalarda resmî istatistiklerle Şehir-cilik uzmanları, Plânlamacılar ve Coğrafyacıların nüfus miktarı kriterleri birbirini tutmamaktadır. Örneğin Devlet İstatistik Enstitüsü, yayınlarında, nüfusları ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerini şehir kabul edip kırsal- şehir ayırımını buna göre yaparken, bilim adamlarının bir kısmı 5000, bir kısmı da 10 000 nüfus miktarını kriter olarak almaktadırlar.(Gözenç,1987) Biz bu makalemizde DİE verileri ile birlikte 10 000 nüfus kriterini kullanacağız.

Türkiye'de Şehirleşmeye Etki Eden Faktörler:

Şehirleşme (veya bir başka adı ile kentleşme) hareketi son 2 yüzyılda dünya üzerinde görülen en önemli olaylardan birisidir. Teknolojik gelişmeler, üretim biçimi ve ilişkilerindeki değişimler, çeşitli fiziki (doğal) sebepler vb. faktörler büyük miktarlarda nüfusun tüm ülkelerde "topraktan kopması" olayını ortaya çıkarmış ve bu şekilde oluşan nüfus hareketleri de şehirleşme olgusunu yaratmıştır. Gelişmiş Batı ülkelerinde şehirleşme hareketleri 19. yüzyılda en hızlı dönemini yaşarken, gelişmekte olan ülkelerde, bu arada Türkiye'de ise özellikle 1950'li yıllardan itibaren giderek hız kazanmış ve günümüzdeki boyutlarına ulaşmıştır.

Türkiye'de şehirleşme hareketini doğuran etkenlere baktığımızda bunların dört önemli sebebi olduğunu görüyoruz. Bunlar itici, iletici, çekici ve siyasî faktörlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kartal, 1978/Keleş, 1983/Tümertekin, 1973/Tekeli,1978).

"İtici faktörler" köylüyü toprağından, tarımdan ayrılmaya zorlayan şartlardır. Bunlar; verim azlığı, tarımsal gelirin yetersizliği ve dengesiz dağılımı, toprak mülkiyetinin eşitsiz dağılışı, tarım yapılan toprakların çok parçalanmış olması, zirai makinelaşmanın belli oranlarda tarlada çalışanları işsiz bırakması, toprak erozyonu, iklim ve yüzeyşekillerinin etkisi ile doğal afetlerin rolü vb. etkenlerdir.

"İletici faktörler" denildiğinde ise akla ilk gelenler ulaşım ve haberleşme imkanlarının giderek gelişmesidir. Eğitim, bilgi ve görgü seviyesinin yükselmesi, araç sayısı yanında bunların taşıma kapasite-leri ve çeşitlerinin artması, süratlerinin yükselmesi, daha önce şehirlere göç edenlerle kırsal kesimde kalanlar arasındaki hısumluk ve hemşehrilik bağları ve nihayet özellikle R. Keleş'in önemle üzerinde

durduğu ve bu makalenin de başlıca konusunu oluşturan "kırsal kesimden giden işçilerin kesin dönüşlerinde ikâmet yeri olarak şehirleri tercih etmeleri"dir(Keleş, 1983: 30).

"Çekici faktörler" ise hufusu kırsal kesimlerden şehirlere çeken unsurlardır. Bunlar; tarım dışı kesimlerde yaratılan iş imkanları, sanayileşmenin şehirlerde ve onların yakın çevrelerinde yer alması, şehirlerde elde edilen gelirin köylerden yüksek olması, eğitim, sağlık, eğlence, dinlence imkânları gibi türlü kolaylık ve hizmetlerin şehirlerde bulunması vb. etkenlerdir. Bu faktörlerin hepsi göç eden kişilerin isteklerine cevap vermese bile, bütün bunlara ulaşmak için bu hizmetlerin varolduğu sanılan yegâne yerlerin yine şehirler olarak algılanması hususu da şehirlere çekicilik kazandıran bir diğer önemli sebeptir.

"Siyasî faktörler" de Türkiye'deki şehirleşme hareketinde önemli rol oynayan unsurlardan birisidir. Bilindiği gibi, büyük şehirlerde yığılma biçiminde kendini gösteren ve 100 000'den fazla nüfuslu şehirler yaratan iç göç ve şehirleşme hareketi birkaç şehir hariç tutulursa Türkiye'de genelde sanayileşmeye dayanmaktan çok hizmet dallarında çalışanların artması ile meydana gelmektedir(Keleş, 1970). Günümüz Türkiye'sinde siyasî kararlarla ilçelerin il, köylerin ilçe yapılması olayı da hizmet sektörü ağırlıklı şehirleşmenin bir göstergesidir. Bunun yanında teşvik ve kredilerle belli yerlerde gelişme ve istihdam imkânlarının artırılması, bazı il veya yörelerin 'kalkınmada öncelikli yerler' arasına alınması, kalkınma plânlarında bu hususlara ayrı bir önem verilmesi vb. gibi tutum ve davranışları da şehirleşme üzerindeki siyasî etkiler olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye'de İç Göçler ve Şehirleşme:

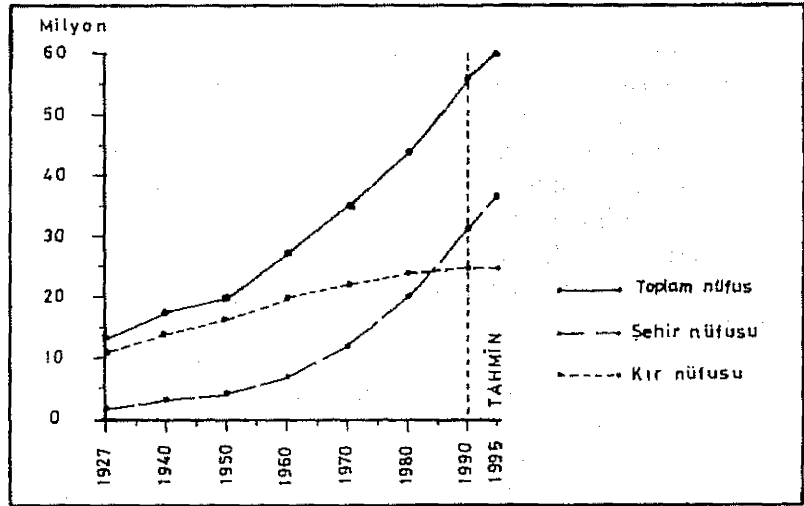
Türkiye'de 30-40 yıl gibi kısa bir süre içinde gerçekleşen şehirleşme, yine aynı hızla ve kısa dönemlerde hızlı bir iç göç olgusu ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu göç hareketi bir yandan kırsal alanlardan şehirlere, diğer taraftan da belirli bazı bölgelerden diğer bölgelere doğru olmaktadır.

Türkiye'de göç alan yerler başta İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerimizin bulunduğu merkezler ve çevreleri olmak üzere kabaca Batı bölgelerimiz, göç veren yerler ise,Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu'nun doğusu gibi ülkemizin nisbeten doğu bölümünde yer alan sahalardır. Oran olarak ifade etmek gerekirse göç hareketleri ülkemizin 3/4'lük bölümünden 1/4'lik bölümüne doğru cereyan etmektedir (Tandoğan, 1990). Göçlerin

yönüne bağlı olarak 10 000 + nüfus kriterine göre şehirli nüfus payının en yüksek olduğu saha Marmara Bölgemizdir. İç göç ve şehirleşme hareketlerine bağlı olarak ülkemizde doğdukları illerin dışında yaşayanların oranı 1945'te %9.3 iken bu oranın 1980'de %24'e ulaşması ve bu rakamın günümüzde daha da artmış olması, buna ek olarak yaklaşık her 4 kişiden 1'inin doğduğu yer dışında yaşaması gibi özellikler ülkemizdeki yatay hareketliliğin boyutlarını göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Sayım yılları itibariyle Türkiye'nin kırsal ve şehir nüfus miktarları (bkz. Tablo-1) ile bunların artış seyri (bkz. Grafik-1) incelendiğinde Türkiye'nin ne derece hızlı bir şehirleşme süreci içinde olduğu açıkça görülmektedir.

Grafik-1: Türkiye'de toplam kırsal ve şehir nüfusları artış seyri.

1927'den 1950'ye kadar geçen dönemde şehirli nüfusun toplam nüfus içindeki payı hemen hemen aynı kalmış; 1950'de % 18.5 olan şehirli nüfus oranı 1960'da %32'ye, 1990'da ise % 60'lara yaklaşmıştır. Bunun yanında, ülkemizdeki doğal nüfus artış hızının %2.5-3 gibi yüksek bir hızda seyretmesine ilave olarak iç göçlerin de etkisi ile şehirlerimizdeki nüfus artış hızının % 6 civarında gerçekleşmesi olayı Türkiye'de şehirlerde yaşayanların ve şehir sayısının artmasında

TABLO-1: Türkiye'de şehir ve kırsal nüfusunun miktar ve oran olarak sayım yıllarına göre genel görünüşü.

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%)	İDARİ BÖLÜNÜŞE GÖRE				10 000 + NÜFUS KRİTERİNE GÖRE			
			ŞEHİR N.	%	KIRSAL NÜFUSU	%	ŞEHİR N.	%	KIRSAL NÜFUSU	%
1927	13 648 270	-	3 305 879	24.2	10 342 391	75.8	2 236 085	16.2	11 412 185	83.3
1935	16 158 018	21.1	3 802 643	23.5	12 355 333	76.5	2 684 197	16.6	13 473 821	83.4
1940	17 821 950	18.0	4 436 249	24.4	13 474 701	75.6	3 202 987	18.0	14 617 963	82.0
1945	18 790 174	10.6	4 687 102	24.9	14 103 072	75.1	3 441 895	18.3	15 348 279	81.7
1950	20 947 188	21.7	5 244 337	25.0	15 702 851	75.0	3 910 590	18.7	17 036 598	81.3
1955	24 065 763	27.7	6 927 343	28.8	17 137 420	71.2	5 324 397	22.5	18 740 366	77.5
1960	27 755 820	28.5	8 859 731	31.9	18 895 089	68.1	7 307 816	25.9	20 447 004	74.1
1965	31 391 421	24.6	10 805 817	34.4	20 585 604	65.6	9 382 621	29.8	22 008 800	70.2
1970	35 605 176	25.2	13 691 101	38.5	21 914 075	61.5	12 753 767	35.8	22 851 409	64.2
1975	40 348 719	25.0	16 869 068	41.8	23 478 651	58.2	16 706 528	41.4	23 641 191	58.6
1980	44 737 957	20.6	19 645 007	43.9	25 091 450	56.1	20 330 065	45.4	24 406 892	54.6
1985	50 664 759	24.8	26 865 757	53.0	23 798 701	47.0	25 730 533	50.8	24 933 825	49.2
1990	56 473 000	21.7	33 326 351	59.0	23 146 684	41.0	31 387 094	55.1	25 582 015	44.9

önemli rol oynamıştır(bkz. Tablo-2). Yapılan bir araştırmaya göre şehirlerdeki nüfus artışı içinde "göç payı"nın oranı % 60'ı bulmuştur (Keleş, 1986) . Türkiye, mevcut bu şehirli nüfus oranı ile gelişmiş ülkeler ortalamasının (% 65) altında, az gelişmiş ülkeler ortalaması (% 28) ile dünya ortalamasının (% 40) üstünde yer almaktadır (Özoğuz, 1986) .

Tablo-2 : Nüfus guruplarına göre şehir sayısındaki artış (Kay. :DİE, 1991)

YILLAR	10000-50000	50000-100000	100000-250000	250000 +
1975	270	34	28	10
1980	288	46	31	14
1985	300	46	29	24
1990	326	61	41	24

Türkiye'de görülen iç göç ve şehirleşme hareketinde bir başka dikkat çekici unsur ise " kademeli göçler" dir. Konuya ilk dikkat çeken Tümertekin' dir (bkz. Tümertekin, 1972) . Üner'e göre illerarası göçlerin çoğunluğu (%60'ı) şehirden şehire göçlerden ve sadece 1/ 5'i kırdan şehire göçlerden oluşmaktadır. Daha 1970' te ülke nüfusunun %64' ünün kırsal kesimde yer aldığı gözönüne alınırsa yüksek hacimdeki bu 'şehirden şehire ' göç oldukça dikkat çekicidir. Aslında bunda şaşılacak bir taraf yoktur. Çünkü, kırdan şehire göçlerin çoğunluğu ilin kendi sınırları içinde cereyan etmektedir. Ancak ikinci kademede iller veya şehirler arasında göç meydana gelmektedir. Buna göre bütün şehirlerin nüfusları önce kendi il sınırları içindeki göçlerle artış göstermekte, sadece İstanbul , İzmir, Ankara gibi metropoller illerarası göçlerle büyümektedirler. Bağlı olduğu il sınırları içindeki en yakın ilçe veya il merkezine göç eden kırsal kesim insanları ikinci aşamada, kademeli olarak buralardan büyük şehirlere doğru yönelmektedirler (Üner, 1986).

1950' lerde başlayan iç göçler sonucunda başta İstanbul olmak üzere belli başlı şehirlerimizde yığılma gösteren vatandaşlarımızın, geldikleri bu şehirlerde umdukları imkânları bulamamaları veya başka sebeplerle, önlerine çıkan 'yurtdışına işçi olarak gitme' fırsatını değerlendirerek Batı Avrupa ülkelerine hareket etmeleri de bizce Türkiye'deki "kademeli göçler" olayının son halkasını oluştur-

maktadır. Hattâ, kırsal kesimdeki kasaba veya köylerden giden kişilerin dönüşte şehirleri tercih etmeleri olayı da yine bizce kademeli göçlerin bir başka çeşididir. Her ne kadar Keleş bu olaya Türkiye'deki şehirleşme hareketinin nedenlerinden birisi olan "iletici faktörler" grubu içinde yer verdiyse de (bkz. Keleş, 1983:30) bu durum bizim ileri sürdüğümüz görüşü bütünüyle haksız çıkartmaz.

BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN İŞÇİLERİN TÜRKİYE' DE ŞEHİRLEŞME HAREKETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

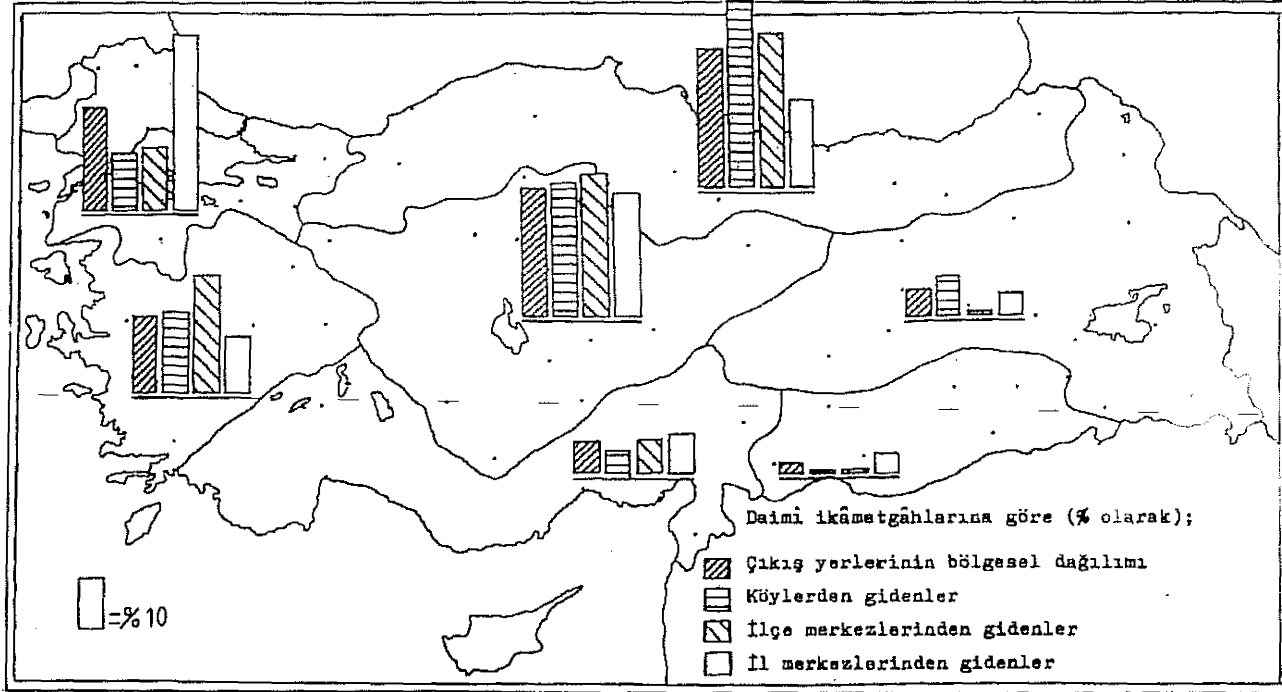
Bu bölümde Batı Avrupa ülkelerinde bir süre bulunmuş olan işçilerimizin çıkış yerleri ile kesin dönüşlerinde daimî ikâmetgâh olarak tercih ettikleri yerler üzerinde durulacak ve bu mekânsal tercihleri haritalarla gösterilmeye çalışılacaktır. Haritalarlardaki veriler "Giriş" kısmında da belirtildiği gibi anket sonuçlarından elde edilmiştir. (Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, 1992).

Yurtdışına Gitmeden Önce İkâmet Ettikleri Yerler:

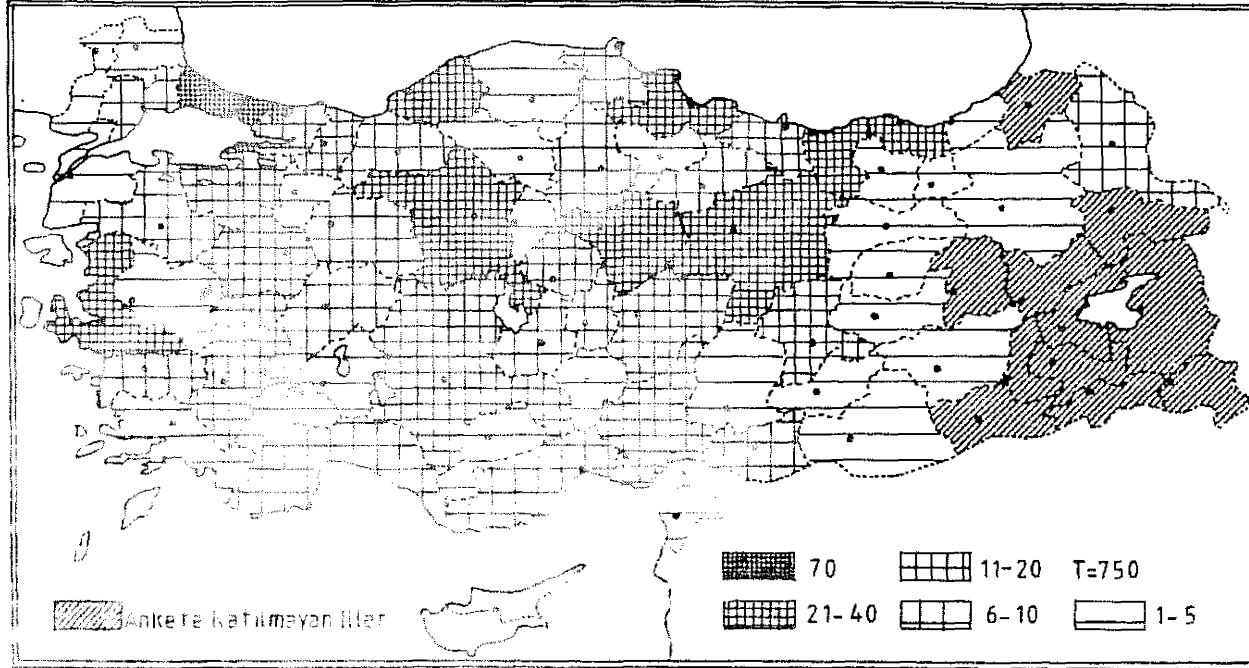
İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) istatistiklerine göre 1963-1975 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden işçilerimizin çıkış yerlerine göre bölgesel dağılımları şu şekildedir: Marmara B.%29.8; İç Anadolu B. %20.6; Karadeniz B. %16.7; Ege B. %16.1; Akdeniz B.%7.2; Doğu Anadolu B%6.6; Güneydoğu Anadolu B.%2.8. İstatistiklerde Marmara Bölgesinin 1. sırada gelmesinin başlıca sebebi ise gerek başlangıçta yurtdışı başvurularının İstanbul'daki (Tophane'deki) İİBK Şubesine yapılması, gerekse yine bu ilimizde yurdun çeşitli yörelerinden iş bulmak ve çalışmak için gelen vatandaşlarımızın buradaki şubeye müracaat etmiş olmalarından kaynaklanmıştır. Bizim yaptığımız çalışmada ise yurtdışına göç sıralamasında Karadeniz B. %27.1 ile 1. sırada gelmektedir. Bu bölgemizi %25.0 ile İç Anadolu B.%19.0 ile Marmara Bölgemiz izlemektedir (bkz. Harita-1) . Bu eğitim 1970'li yıllarda Türkiye iç göç hareketinde Karadeniz Bölgesinin 1. sırada olması olayı ile de yakın bir paralellik göstermektedir

Ankete katılanlar içinde yurtdışına gidenlerin Türkiye'den çıkış yapmadan önceki daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu yerlere iller itibariyle dikkat edildiğinde (bkz. Harita-2) göze çarpan en önemli hususlardan birisi bugün iç göçlerin yöneldiği başlıca şehirlerimizden olan Bursa, Antalya, Adana, İçel (Mersin) gibi illerimizin oran olarak 3. sırada yurtdışına göç hareketine katılmış olmalarıdır.

Harita-1: Ankete katılanların (aileleri ile birlikte) çıkış yaptıkları yerlerin bölgesel dağılımları

Harita-2: Ankete katılanların yurtdışına çıkmadan önce ikâmet ettikleri iller

Yurtdışına giden ve orada belli bir süre çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönen işçilerin çıkış yaptıkları yerler ile kesin dönüş yaptıkları yerler arasında şehir merkezleri lehine önemli farklar görülmektedir. Bu durum Tablo-3'te açıkça müşahede edilmektedir.

Tablo-3: Yurtdışına göçün şehirleşme üzerine etkisi

Yerleşim yeri	Yurtdışına gitmeden önce ikâmet edilen yerler (% olarak)	Kesin dönüşte yerleşilen yerler (% olarak)	Halâ yurtdışında bulunanların kesin dönüşte yerleşmeyi düşündükleri yerler(%)
İl merkezi	39.2	57.3	68.0
İlçe merkezi	19.5	23.9	18.2
Köy	41.3	18.7	13.8

Tablodan ortaya çıkan sonuca göre, kırsal kesimden çıktıkları halde kesin dönüşte şehirleri tercih edenlerin oranı yaklaşık %50'ye yakın artış gösterirken, köylere dönmek isteyenlerin oranında ise çıkış yaptıkları yerlere göre yine yaklaşık %60'lık bir azalma dikkati çekmektedir. Bu sonuç bize yurtdışına göç olayının kırsal kesimden kopuş ve şehirlere göç hareketi üzerinde ne derece etkili olduğunu açıkça göstermektedir. Köylere yerleşenlerin önemli bir kısmının da şehirlerde evi olduğu, bunları kiraya verdikleri, gerektiğinde veya ileriki herhangi bir tarihte bu evleri vasıtası ile şehirlere yerleşebilecekleri ihtimali de gözönüne alınırsa bu oran daha da yükselecektir. Bilindiği gibi yurtdışında çalışan işçilerimizin başlıca yatırımları gayrimenkül alanındadır. Bunların içinde büyük şehirlerden satın aldıkları ev, arsa ve işyerleri (dükkânlar) başta gelmektedir(1). Günümüzde bu işçilerimiz arasında yaz mevsimini kırsal kesimde, kış mevsimini de şehirlerdeki evlerinde geçirenlerin sayıları oldukça yüksektir.

Kesin dönüş yapanların yerleştikleri yerlerin Türkiye çapındaki coğrafi dağılımlarına baktığımızda ise %16'lık oranla İstanbul'un en çok tercih edilen il olduğu görülmekte, bu ilimizi Ankara, İzmir,

(1) Yurtdışında çalışan işçilerimizin büyük şehirlerimizdeki konutla ilgili yatırımları ve bu şehirlerdeki konut probleminde ne ölçüde çözüm oldukları ile ilgili hususlar ayrı bir makale olarak tarafımızdan daha sonra yayınlanacaktır. Konu ile ilgili olarak bkz. Yılmaz, 1992).

Kayseri, Samsun ve Trabzon takip etmektedir(bkz. Harita-3). Kesin dönüş yapanların% 40'ı bu 6 büyük şehrimize yerleşmişlerdir.

Ankette yer almayan (ki bunlar; Ağrı, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mardin,Muş, Siirt, Şırnak ve Van) illerimiz dışında, çıkış yapıldığı halde kesin dönüşte tercih edilmeyen illerimiz ise yine Harita-3'te görüldüğü üzere; Bayburt, Bilecik, Çanakkale, Çankırı, Edirne, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Isparta, Kars, Kastamonu, K. Maraş, Malatya, Nevşehir, Niğde, Şanlıurfa ve Tunceli'dir.

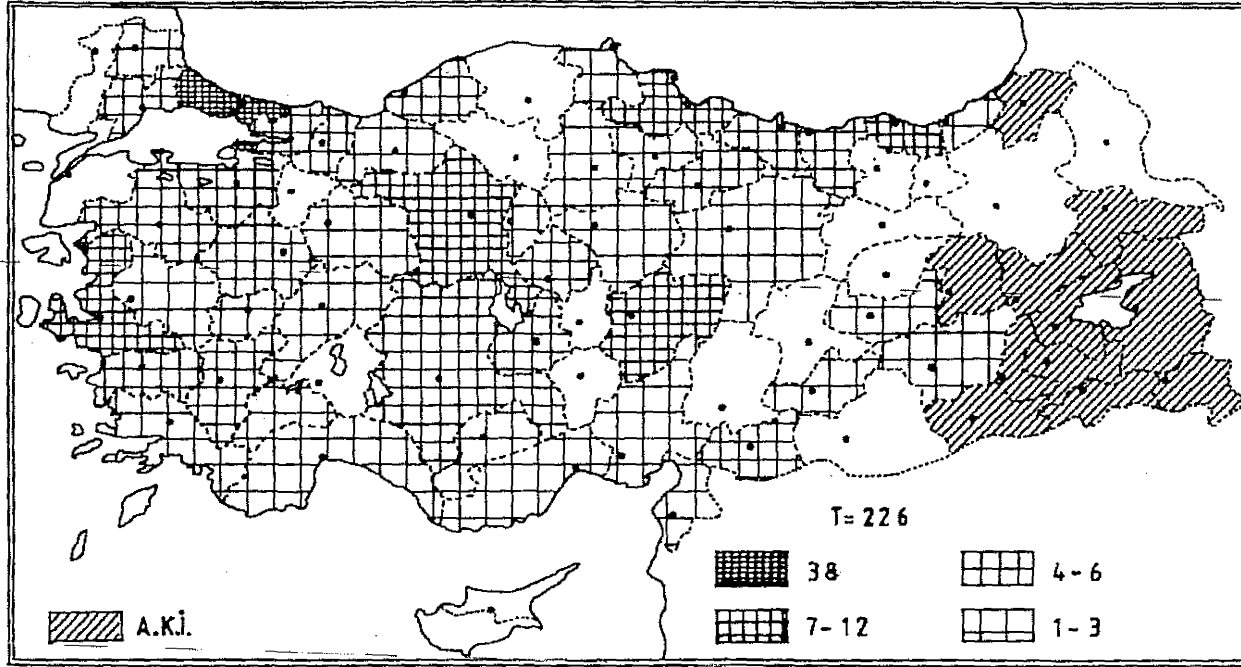
Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize dönüş yapanların tercih ettikleri iller de Harita-4'te görülmektedir. Buna göre%52.9 ile İstanbul ilimiz bu guruba giren tüm kesin dönüş yapmış olan kişilerin yarısından fazlasını kendisine çekmiştir. Bu ilimizi Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Antalya ve Samsun illerimiz izlemektedir. Türkiye'de illerarası göçlerde özellikle memur emeklilerinin geri kalan hayatlarını sürdürmek için tercih ettikleri bir il olan Antalya'nın, yurtdışından kesin dönüş yapan işçiler tarafından da tercih edilmesi, yurtiçi göçlerle paralellik göstermesi açısından ilginç bir gelişmedir.

Bugüne kadar yurtdışından kesin dönüş yapmış olan işçilerimizin diğer mekânsal özellikleri de Harita-5 ve Harita-6'da gösterilmiştir. Bunlardan Harita-5'teki 'çıkış yaptıkları illere dönüş yapanlar'a baktığımızda doğu bölgelerimizdeki açıklık dikkat çekicidir. Bu bölgemizden çıkış yapanlar kesin dönüşte başka bölgelerimizi, özellikle de Batı bölgelerimizi tercih etmişlerdir. O halde, yurtdışından emekli olarak veya kendi kendine yeterli hale gelerek kesin dönüş yapanların bile Batı bölgelerimizi tercih etmeleri Doğu bölgelerimizden olan göçün sadece işsizlik ve geçim sıkıntısından kaynaklanmadığını, iklim ve benzeri etkenlerin de bölgenin iticiliğinde rol oynadığını bize göstermektedir.

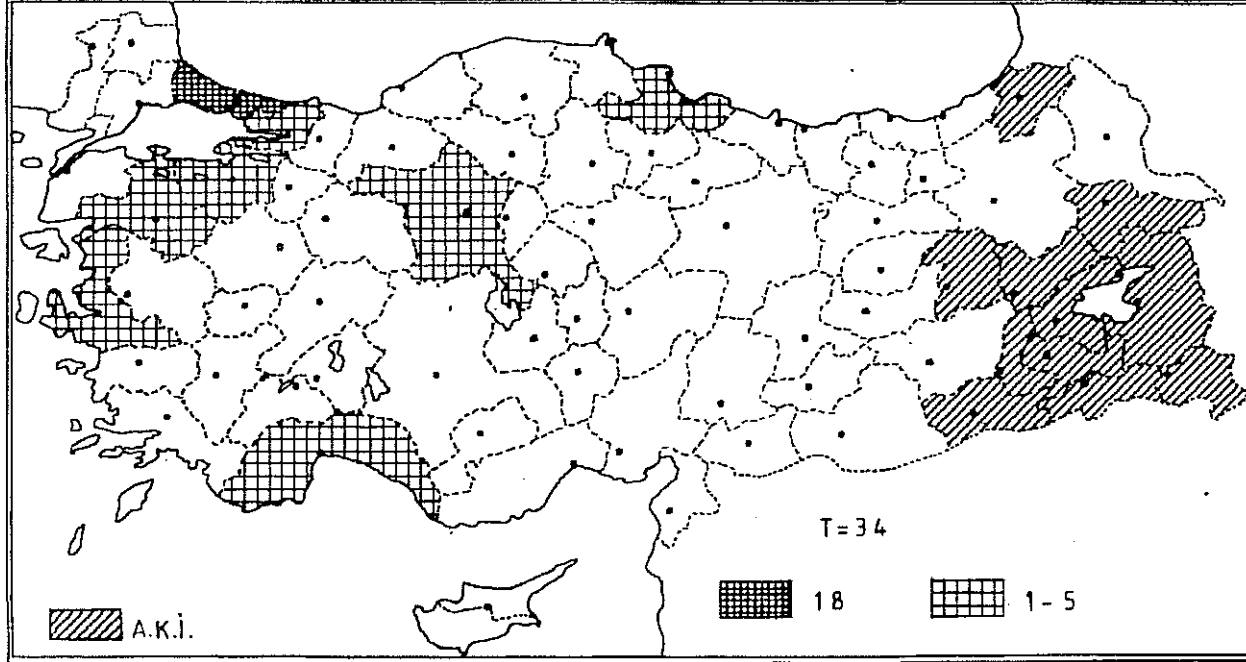
Haritada-6' da gösterilen 'köylerine kesin dönüş yapılan illerimiz' içinde de Trabzon başta gelmektedir. Bütünüyle ele alındığında Orta ve Doğu Karadeniz başlıca tercih alanıdır. Bu bölgemizde özellikle kıyı kesimde yer alan illerimizin tercih edilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar içinde ' toprağına bağlılık' gibi sosyal sebepler yanında, nisbeten ılıman bir iklimin varlığı gibi fizikî faktörlerin de rolü büyüktür.

Harita-5 ve Harita-6 birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç şudur: Gerek Doğu Anadolu Bölgemiz, gerekse Karadeniz Bölgemiz her ikisi de Türkiye ' de en fazla göç veren sahalarımızdır. Yurtdışından kesin dönüş yapanları kriter olarak kullanırsak Karadeniz Bölgemizden olan göçlerin temeli ekonomiktir. Eğer

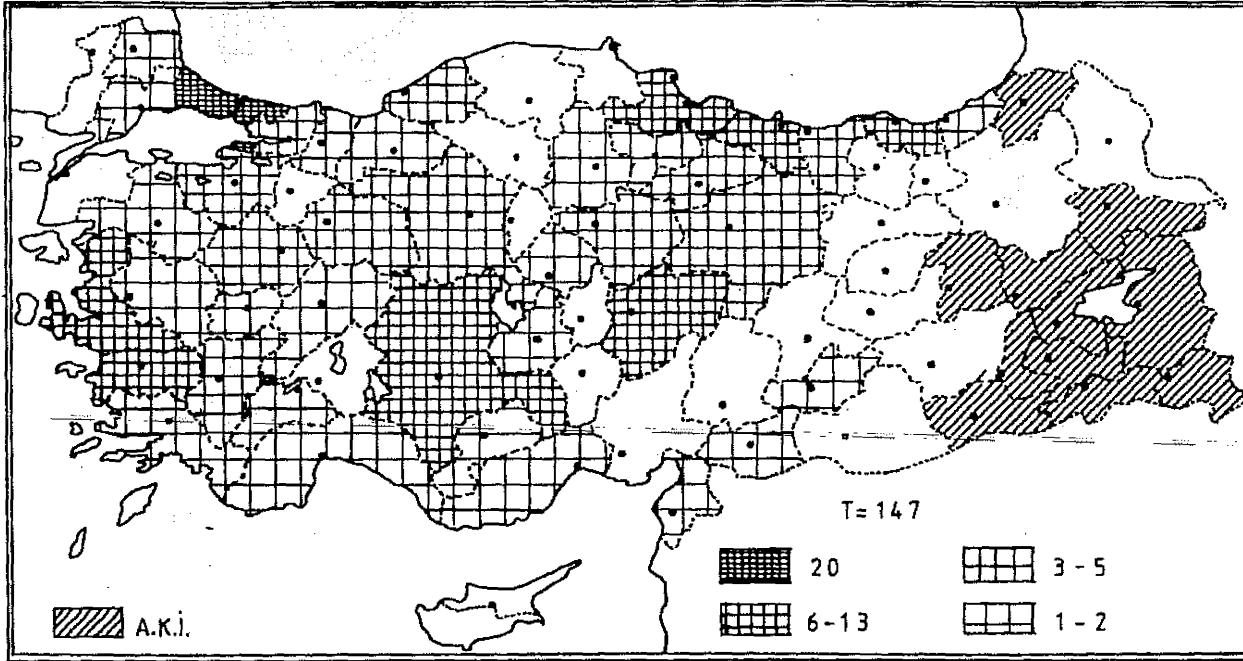
Harita-3: Kesin dönüş yapanların yerleştikleri iller (ilçe ve köyleri ile birlikte)

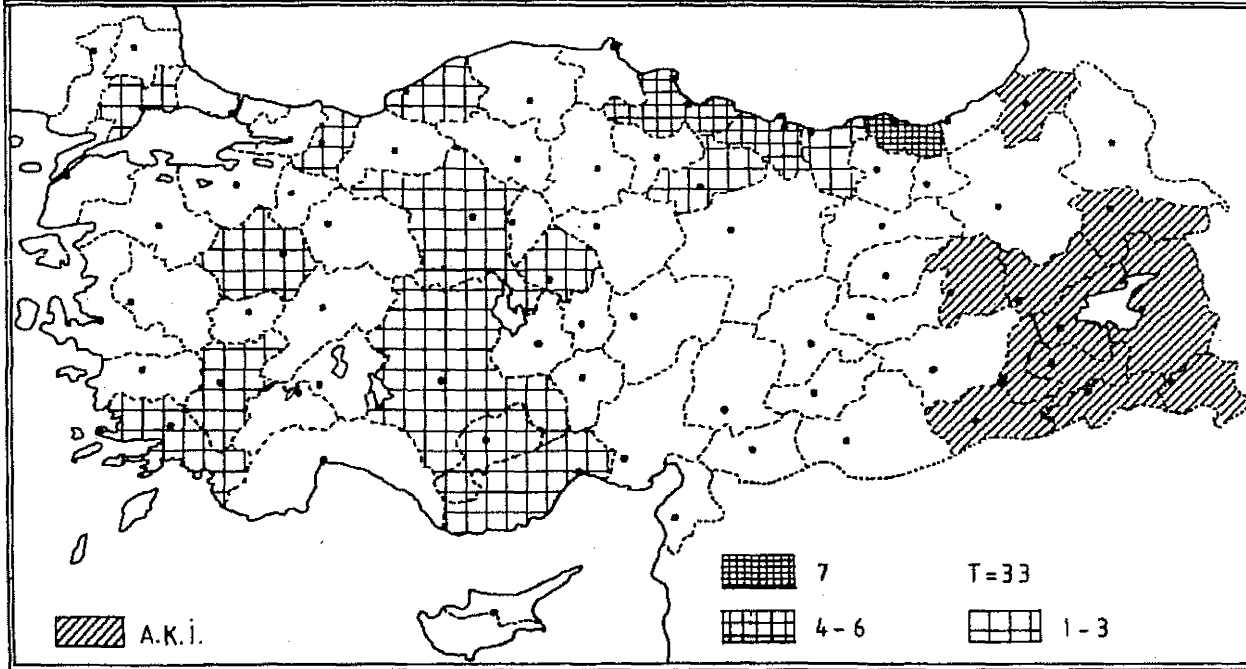
Harita-4: Çıkış yaptıkları (ve daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu) il dışında başka bir ile dönüş yapanların dağılımları

Harita-5: Çıkış yaptıkları illere dönüş yapanların dağılımları

Harita-6: Köylerine kesin dönüş yapılan iller

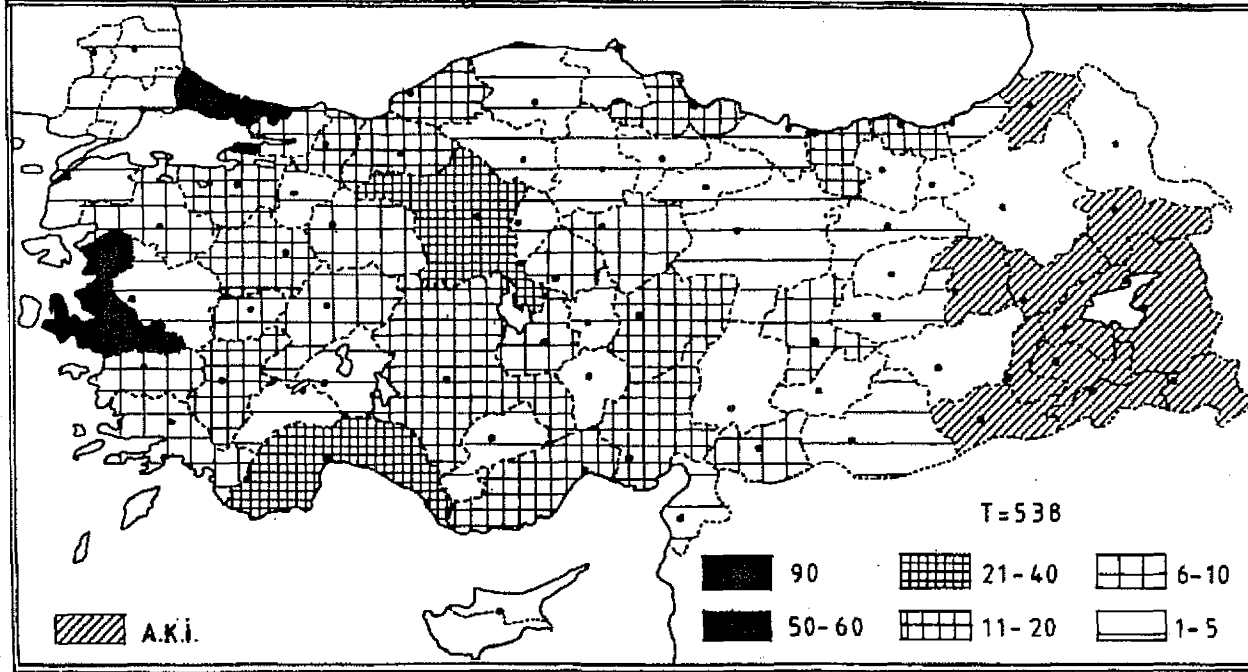

Karadeniz insanına yeterli gelir imkânları sunulursa bu bölgemizden Batı Bölgelerimize doğru olan göçler en aza inecektir. Buna karşılık Doğu Bölgelerimize ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın, bölge insanları ne kadar kendi kendilerine yeterli olurlarsa olsunlar bu bölgemizden göçler devam edecektir. Kısaca özetlemek gerekirse Karadeniz Bölgemizden olan göçlerin temelinde geçim sıkıntısı, Doğu Bölgelerimizden olan göçlerin temelinde de geçim sıkıntısı yanında fizikî faktörler başlıca rolü oynamaktadırlar. Kış mevsiminin uzunluğu, donlu günler sayısının fazlalığı, toprakların tarıma elverişli olmaması, yüksek irtifa nedeniyle yetiştirilen ürün çeşidinin azlığı gibi faktörlerin etkisi kolay kolay ortadan kaldırılmayacağına göre uzun dönemde Doğudan Batıya göçler devam edecektir. Buna karşılık Karadeniz Bölgesine gerekli yatırımlar yapıldığı ve bölge insanlarına yeterli geçim imkânları sağlandığı takdirde de Karadeniz Bölgesinden olan göçler en alt seviyeye indirilebilir. Gerek Karadeniz gerekse Doğu Bölgelerimizin kalkınma plânları yapılırken bu hususların gözönünde bulundurulması gereklidir.

Anket çalışmamıza katılanların hepsi şu anda Batı Avrupa Ülkelerinde bulunan kişilerdir. Yukarıdaki haritaların hazırlanmasında kullanılan veriler ankete katılan işçilerimizin Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olan anne-baba, kârdeş gibi yakınları ile ilgili sorulara verdikleri cevaplardan elde edilmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde halâ yurtdışında olup ileriki bir tarihte Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünen işçilerimizin mekânsal tercihleri ile ilgili özellikler üzerinde durulacaktır. Hemen şunu belirtelim ki, yaptığımız araştırmada şu anda yurtdışında bulunan işçilerimiz ve onların ailelerinin %60'a yakın bir kısmı Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünmemektedir (bkz. Yılmaz, 1992: 251). Geri kalan %40'ı ise uzak veya yakın bir gelecekte Türkiye'ye yerleşmeyi düşünmektedirler. Aşağıda verilecek olan bilgiler bu %40'ın içine giren vatandaşlarımızın verdikleri cevaplara göre hazırlanmıştır. Buna göre:

İleride Türkiye'ye kesin dönüş yapmak isteyenlere il, ilçe ve köy olarak nerelere yerleşmek istedikleri sorusuna alınan cevaplar Harita-7'de gösterilmiştir. Dikkat edileceği üzere İstanbul yine büyük çoğunlukla 1. sırada gelmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Samsun-Adana hattının batısı başlıca tercih alanını oluşturmaktadır. Bunların il, ilçe, ve köy düzeyindeki % olarak dağılımları ise Tablo-3'te (3. sütunda) gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, bugüne kadar kesin dönüş yapanlardan da daha yüksek bir oranla şehirlerin yerleşim yeri olarak seçileceği hemen dikkati çekmektedir.

Harita-7: Kesin dönüş yaptıklarında yerleşmeyi düşündükleri iller (ilçe ve köyleri ile birlikte)

Harita-8'de kesin dönüşlerinde çıkış yaptıkları illerin merkezlerine yerleşmek isteyenler görülmektedir. Bu haritada Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Trakya'daki bazı illerimizin hariç tutulursa genelde yurtçapında dengeli bir dağılımın olduğu göze çarpmaktadır.

Kesin dönüşte köyelerine yerleşilmek istenilen illerin dağılımına baktığımızda ise (bkz. Harita- 9) Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu'nun orta ve güneyi, Akdeniz Bölgesinin doğusu ve İçbatı Anadolu ile Güney Marmara en çok tercih edilen sahalardır. Türkiye çapında daha önce kesin dönüş yapanlarda olduğu gibi yine Trabzon ilimiz başta gelmektedir. Bu ilimizi Denizli, Kütahya, Yozgat ve Zonguldak izlemektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Trakya'nın bütünü ve Ege-Akdeniz sahil şeridindeki boşluk da dikkat çekicidir. Fakat burada önemle üzerinde durulması gereken husus şudur; Yurtdışındaki işçilerimizin önemli bir kısmı köylere büyük ve gösterişli evler yaptırmışlardır. Yıllık izinleri de genelde bu köyelerinde geçirmektedirler(Yılmaz, 1987:72) . Buna dayanarak da bugün için bu köylere dönüş yapacaklarını söyleseler bile ileride şartlar değiştiğinde, yine büyük kısmı daimî ikâmet yeri olarak şehirleri tercih edeceklerdir.

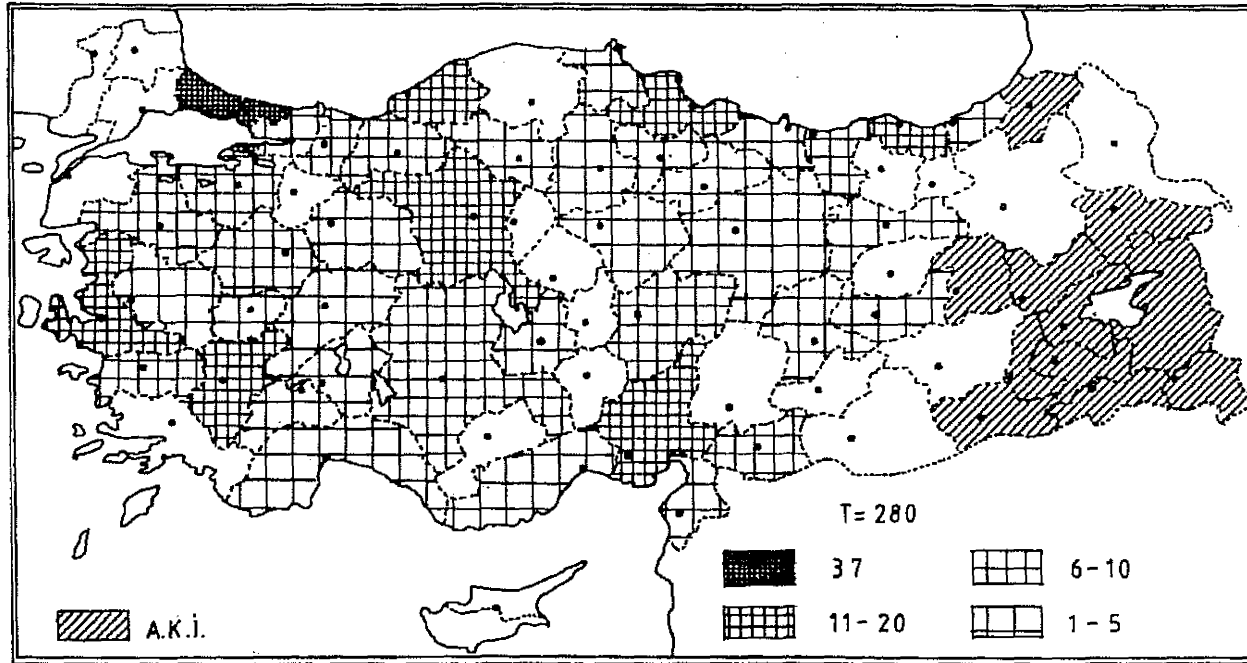
Kesin dönüşlerinde çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize yerleşmek isteyenlerin coğrafi dağılımlarına baktığımızda ise yine İstanbul 1. sırada gelirken, bu ilimizi İzmir ve Antalya takip etmektedir. Harita-10 dikkatle incelendiğinde, yurtdışından kesin dönüş yapmayı düşünen vatandaşlarımızın yerleşme yeri olarak tercih ettikleri illerin bugün Türkiye'de iç göçlerin yöneldiği başlıca iller olduğu hemen dikkati çekmektedir.

SONUÇ

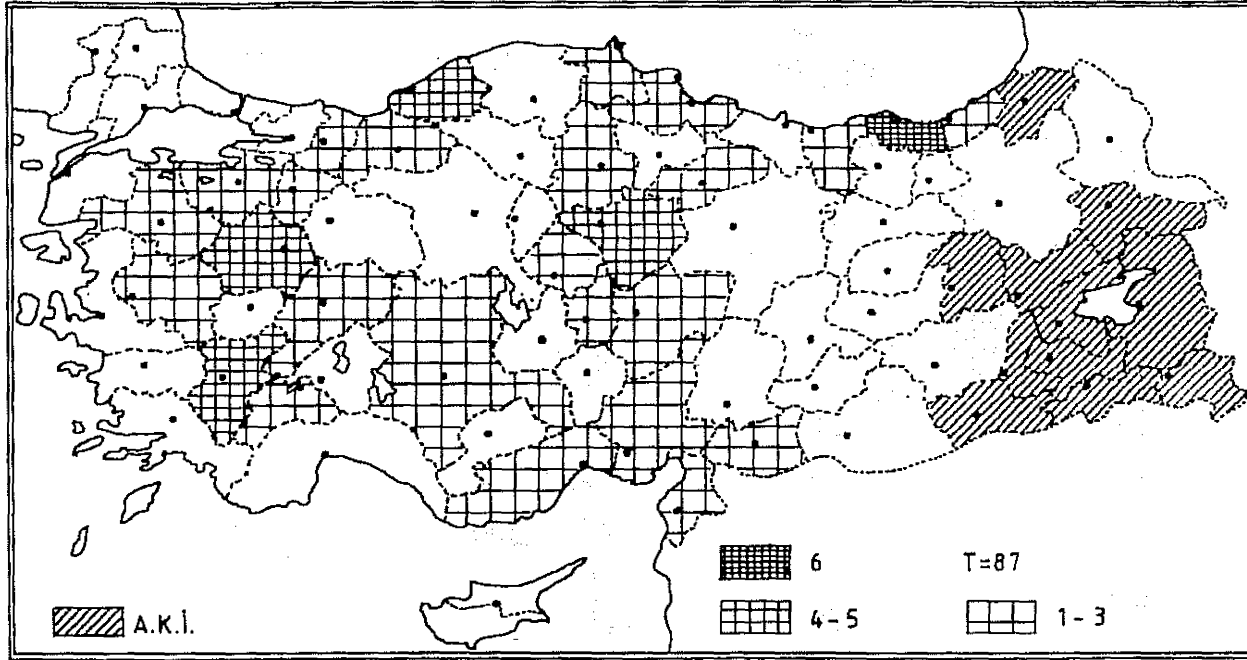
Bu makalede; Batı Avrupa ülkelerinde uzun bir süre çalıştıktan sonra Türkiye'ye kesin dönüş yapmış, veya hâlen bu ülkelerde ikâmet etmekte olan vatandaşlarımızın Türkiye'deki hızlı iç göç ve şehirleşme hareketi üzerinde ne derece etkili oldukları sorusuna bir cevap verilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Yurtdışına gitmeden önce köy ve kasabalarda ikâmet etmekte olan vatandaşlarımızdan kesin dönüş yapanların %50'ye yakını kesin dönüşlerinde şehirlere yerleşmişlerdir. Bu oran, henüz yurtdışında olup ileride kesin dönüş yapacak olanlarda ise %75'i

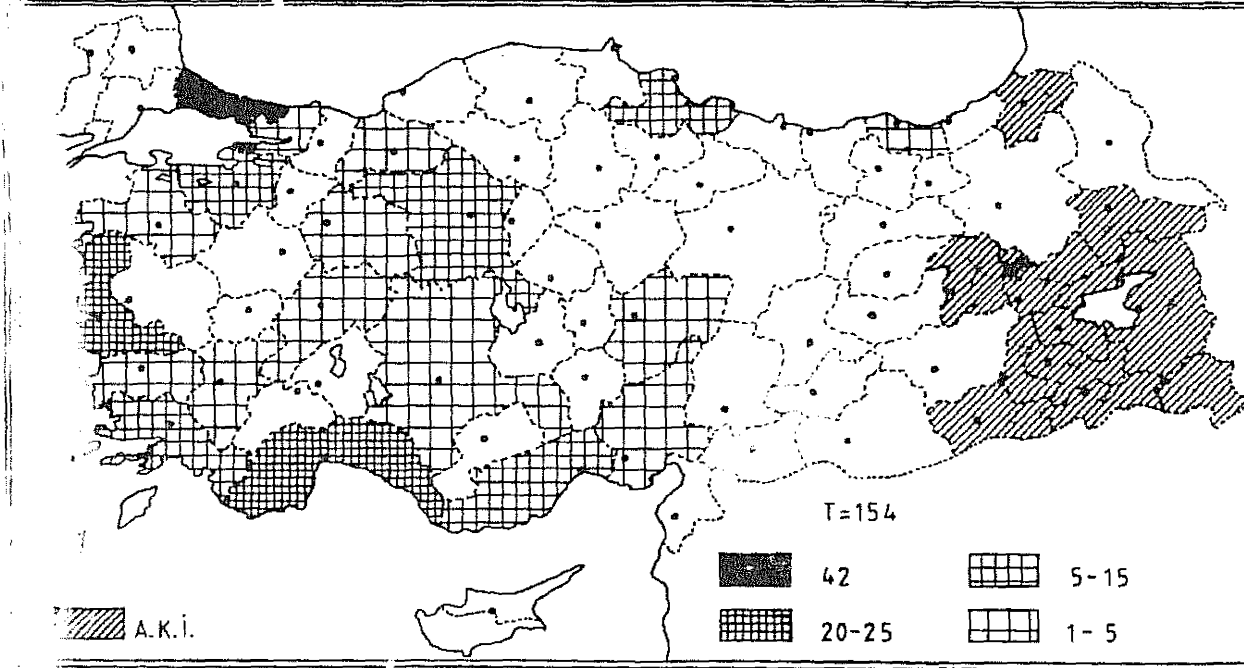
Harita-8: Çıkış yaptıkları illere dönmek isteyenlerin tercih ettikleri iller

Harita-9: Kesin dönüşte köylere yerleşmek isteyenlerin tercih ettikleri iller

Harita-10: Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ile dönüş yapmak isteyenlerin tercih ettikleri iller

bulmaktadır. Bu sonuç bize, Türkiye'deki hızlı iç göç ve şehirleşme hareketinde %75'i bulmaktadır. Bu sonuç bize, Türkiye'deki hızlı iç göç ve şehirleşme hareketinde "yurtdışına göç" ün önemli bir vasıta teşkil ettiğini açıkça göstermektedir. Kesin dönüşte şehirlerin tercih edilmesinin- eğitim, sağlık, istihdam imkânları gibi bilinlen faktörler yanında- bizce en önemli sebeplerinden birisi; yurtdışında edinilen alışkanlıklar ve yaşanan hayat tarzının aynı şekilde sürdürülmesinin Türkiye'de ancak şehirlerde yerleşilmesi ile mümkün olmasıdır.

2. Avrupa'dan kesin dönüş yapan veya ileride yapacak olan kişilerin yerleşim yeri olarak tercih ettikleri illere baktığımızda bunların aynı şekilde sürdürülmesinin Türkiye'de iç göçlerin yöneldiği başlıca merkezler olduğunu görüyoruz. Hiç yerleşilmeyen veya tercih edilmeyen iller de yine bugün en fazla göç veren illerimizdir. Bu sonuç bize yurtdışındaki işçilerimizin tercihleri ile yurtdışındaki vatandaşlarımızın tercihlerinin birbirlerine paralel olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki iç göçlerin başlıca sebebinin kırsal alandaki geçim sıkıntısı olduğu gözönüne alınırsa, yurtdışından belli bir maddî güç ve çeşitli imkânlarla bundan sonraki hayatını garanti altına alarak kesin dönüş yapan işçilerimizin yurtiçi eğilimlere uygun hareket etmesi düşündürücüdür. Bu durum bize şunu göstermektedir: Kırsal kesimdeki insanların hayat şartları ne kadar düzeltilirse düzeltilsin bazı bölgelerimizden iç göçler artarak devam edecektir. Özellikle Karadeniz Bölgesi insanı birçok fizikî olumsuzluklara rağmen 'toprağına bağlılık' gibi sosyal faktörler nedeniyle kendi bölgesine yerleşirken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizden yurtdışına giden vatandaşlarımız hayatlarının bundan sonraki kısmında geçim sıkıntısı endişesi taşımamalarına rağmen çıkış yaptıkları illere değil, Batı bölgelerimize yerleşmek istemektedirler. O halde Doğu bölgelerimizden Batı bölgelerimize göçü önlemek için bu bölgelerimize ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın göç durmayacaktır. Buna karşılık Karadeniz Bölgemize yapılacak yatırımlar ve sağlanacak istihdam imkânları bu bölgemizden dışarıya olan göçleri en alt düzeye indirecektir. Doğu bölgelerimize iticilik kazandıran, iç göçlerde tetik görevi yapan unsurların başında sanıldığı gibi ekonomik yönden geri kalmışlık değil, bölgenin sahip olduğu (kış mevsiminin uzun olması, donlu günler sayısının fazla, kar örtüsünün uzun süre yerde kalması, dağlık ve engebelik yapı, bitki örtüsünden mahrumiyet, tarım arazilerinin az yer tutması, yüksek irtifa nedeniyle yetiştirilen ürün çeşidinin az olması, ulaşım güçlüğü vb.) fizikî coğrafya şartları belirleyici rol oynamaktadır.

3. Kesin dönüş yapan veya yapacak olanların yerleşim yeri olarak tercih ettikleri illerin başında (en fazla iç göç alan ve en hızlı büyüyen) İstanbul ilimiz gelmektedir. Yurtdışından gelen işçilerin İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük metropollerimiz dışında Antalya gibi sahilde yer alan tatil şehirlerimizi de tercih etmeleri ilgi çekicidir. Bilindiği gibi, Antalya vb. illerimiz gerek tatil dönemlerinde iç turizmin yöneldiği başlıca alan olmaları, gerekse bir yandan memur emeklilerinin diğer yandan da maddî durumu iyi olanların özellikle 'yazlık konut' larının yer aldığı yerleşmelerdir. Burada da yurtdışındaki işçilerimizin Türkiye'deki iç eğilimlere uygun hareket ettiklerini görüyoruz.

4. Yurtdışından dönen veya ileride dönecek olanların artan oranda büyük şehirlerimize yerleşmek istemeleri bizi iki önemli sonuçla karşı karşıya bırakmaktadır. Bunlar;

a. Kesin dönüş yapan işçilerin (veya hâlen yurtdışında bulunanların) tasarruflarını yönelttikleri başlıca yatırım alanı konut ve arsadır (Yılmaz, 1991). Başka gelir ve güvencesi olmayan vatandaşlarımız geleceklelerini garanti altına almak için ihtiyaçlarından daha fazla sayıda konut yaptırarak veya satın alarak kiraya vermekteler, bu da şehirlerimizdeki konut sorununa bir ölçüde çözüm olmaktadır.

b. Devletin alternatif programlar ve yatırım imkânları hazırlayıp ileride yurtdışından dönecek olanlara sunamaması durumunda kesin dönüş yapacak işçilerimiz de ellerindeki tasarrufları ister istemez gayrimenkûle yönelteceklerinden, bu durum şehirlerimizde-bugün olduğundan daha yüksek oranlarda-ev ve arsa fiyatlarının artmasına sebep olacaktır. Böylece, hem bir yandan devletimiz yurtdışından gelen bu hazır sermayeden gerektiği şekilde istifade edemeyecek, hem de işçilerimiz ellerindeki mevcut birikmiş paralarını kısa zamanda tüketerek- bundan önce olduğu gibi- marjinal sektöre yöneleceklerve (bakkal, kahvehane açarak, dolmuş, taksi vb. çalıştırarak) bu alanda çalışan vatandaşlarımızın zaten yetersiz olan gelirlerine ortak olacaklardır.

ÖNERİLER

1- Kırsal kesimden yurtdışına giden vatandaşlarımızın kesin dönüşlerinde kendi köy ve kasabalarına yerleşmeleri teşvik edilmelidir. Yurtdışından dönen bu işçilerimizin beraberlerinde getirdikleri bilgi, görgü, tecrübe ve sermaye ili bir yandan nisbeten geri kalmış köy ve kasabalarımızın kalkınmasına yardımcı olunurken, diğer yandan da bu sahalardan artan bir hızla devam eden iç göçler bir miktar olsun azaltılabilir.

2- Yurtdışındaki vatandaşlarımız da yurt içindekilerin tercihlerine uygun olarak kesin dönüşlerinde belli merkezleri bundan sonraki hayatları için daimî ikâmet yeri olarak tercih ettikleri görülmektedir. O halde bu merkezlerin ilgili kişi, kurum veya kuruluşları gelecekle ilgili proje ve plânlamalarında yurtdışından dönecek vatandaşlarımızı da dikkate almak zorundadırlar.

3- Bugünlerde olduğu gibi, işçilerimize yönelik ırkçı saldırılar gelecekte de meydana gelmeye devam eder, işçilerimiz can güvenliklerini hergün artan oranda tehlikede görmeye başarlarsa yurtdışından kitle halinde geri dönüşler başlayabilir. O halde Devlet, bir yandan bu vatandaşlarımıza yönelik (eğitim, sağlık, istihdam, konut vb.) altyapı hizmetlerini plânlarken, diğer yandan da önemli miktarlarda sermaye ile gelecek bu vatandaşlarımızın paralarını değerlendirecek, onları Türk ekonomisi içine çekerek marjinal sektörde kalmalarını engelleyecek ve kendi kendilerine yeterli hale gelmelerini sağlayacak program ve projeler hazırlamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- DİE,(1991): 1990 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, DİE Yay., Ankara.
- GÖZENÇ,S.- GÜNAL,N. (1987):"Türkiye'nin Coğrafi Bölgelerinde Kırsal Nüfus Ayırımı ve Şehir Nüfusunun 1/200 000 Ölçekli Haritada Yüksekli Kademelerine Göre Tesbiti",İÜ.Dz.Bil.C.Ens.Bülteni,Cilt: 3,Sayı:4, İstanbul, Sh.27-36
- KARTAL,K. (1978):Kentleşme ve İnsan, TODAİE Yay. No. 175, Ankara.
- KELEŞ,R. (1970):"Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", AÜ. SBF Der. C.:25,Sayı:4,Ankara. Sh.41- 83
- _____ (1983):Türkiye'de kentleşme, Komut ve Gecekondu, Gerçek Yay. İstanbul.
- _____ (1986):"Kentleşme ve Kamu Yönetimi Sorunları", Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Semineri(10-11 Ocak 1986) SİSAV Yay.No.11, İstanbul,Sh.131-156
- ÖZOĞUZ, K. (1986):"Türkiye'de Kent Nüfusunun Sayısal Gelişimi", Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ek. ve Sos. Sorunlar Semineri(10-11 Ocak 1986) SİSAV Yay. No.11, İstanbul. Sh.197-208
- TANDOĞAN,A.(1990):"Karadeniz Bölgesi ve Kıyı Kesiminde Yer Alan İllerin Türkiye Nüfus Hareketleri İçerisindeki Yeri", İ.Tarih Boy. Karadeniz Kongresi Bild. (Uluslararası-1), 19 Mayıs Ün. Eğitim Fak. Yay. Samsun.Sh 438-467
- TEKELİ,İ.-ERDER,L.(1978):Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hac. Ün. Yay.D.26, Ankara.
- TÜMERTEKİN,E. (1972):"Türkiye'de Kademeli Göçler",İÜ.Ed.Fak.Sos.Ant. ve Etn. Böl. Dergisi,No.1,İstanbul,Sh.47-57
- _____ (1973): Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsiz Fonksiyonlar,İÜ. Coğ.Ens.Yay.No.72,İstanbul.
- ÜNER,S (1986):"Türkiye'de İller Arası Göçler(1970-1980)", Türkiye'de Sos.Bil.Arş. Gelişimi, Türk Sos.Bil.Der.,Ankara. Sh.365-388
- YILMAZ,C.(1987):Helâldı (Sinop) ve Çevresinin Ekonomik, Sosyal ve Coğrafi Görünümünde Meydana Gelen Değişimler,(Yayınlanmamış Y. Lisans tezi), İÜ.Sos.Bil. Ens., İstanbul.
- _____ (1991):"1980-1990 Arası Dönemde Avrupa'dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Ekonomik Özellikleri", 19 Mayıs Ün. Eğitim Fak. Dergisi, Sayı:6, Samsun. Sh.319-324
- _____ (1992): Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye'de Kırsal Kesim ve Şehirleşme Üzerine Etkileri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜ. Sos.Bil. Ens.,İstanbul.